

مبانی فقهی اقدامات تامینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی

مهرانگیز کریمی^۱

دکتر مهدی شیدائیان آرائی^۲

دکتر اصغر عربیان^۳

چکیده

با افزایش جرایم و نارسایی روش‌های مقابله با آن، این اندیشه به وجود آمد که مجازات به تنهایی برای حفظ امنیت جامعه کافی نیست و باید تدابیر دیگری برای صیانت نظم اجتماع و پیشگیری از ارتکاب جرایم پیدا نمود، یکی از این موارد اقدامات تامینی هستند. در این نوشتار به بررسی مبانی فقهی اقدامات تامینی در خصوص حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی پرداخته شده است. نتایج نشان می‌دهد: هرگونه اقدام تامینی قاعدتا باید پس از وقوع جرم موضوعیت پیدا کند و هدف از این نوع اقدامات باید پیشگیری از تکرار جرم باشد. بنابراین اعمال اقدامات تامینی و تربیتی در رویه کیفری دارای آثار مطلوبی از جمله: باز اجتماعی کردن مجرم، اعمال اقدامات تامینی و تربیتی با شرایط خاص، بازدارندگی اقدامات تامینی و تربیتی، اعمال اقدامات تامینی و تربیتی و کاهش جمعیت کیفری، اقدامات تامینی و تربیتی و باز اجتماعی کردن محکوم. حال اگر این موارد قبل از رسیدگی به امور متهم صورت پذیرد می‌تواند نتیجه‌ی مطلوب خود را دوچندان نشان دهد.

واژگان کلیدی: فقه، اقدامات تامینی، حقوق متهم، تحت نظر، قبل از رسیدگی

^۱ - دانشجوی دکتری تخصصی گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده حقوق و الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران. mhkarimi123@gmail.com

^۲ - استادیار، گروه جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تهران، ایران. نویسنده مسئول m-sheidaeian@ut.ac.ir

^۳ - دانشیار، دکتری دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، علوم و تحقیقات، تهران، ایران. a.arabian42@gmail.com

مقدمه

رعایت حقوق متهم تحت نظر، از ویژگی‌های یک دادرسی عادلانه است (نریمانی کناری و شاکری ۱۳۹۲: ۱۰۷). تحت نظر^۴ ناظر به مرحله‌ای است که مظنون در بازداشت نیروهای پلیس به سر می‌برد (آشوری و سپهری، ۱۳۹۲: ۴). شخص تحت نظر، به دلیل برخی محدودیت‌ها و شرایط و بعضاً برگزاری جلسات استماع و بازجویی متعدد از سوی نیروهای پلیس در این مدت، در وضعیتی ناپایدار، معلق و در موضع ضعف قرار دارد (بوریکان و سیمون، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

تحت نظر یکی از نهادهای قانونی است که همچون بازداشت موقت و حبس منتهی به سلب حق آزادی رفت و آمد فرد شده و آزادی وی را هرچند برای ساعاتی محدود، خدشه دار می‌نماید. با شروع دوره تحت نظر، متهم در مقابل جامعه و نمایندگان آن یعنی ضابطین دادگستری قرار می‌گیرد و مسلماً قدرت و امکانات جامعه بر متهم می‌چربد و توازن بین این دو برقرار نیست. در این میان آنچه که ضروری می‌نماید اعطای حقوقی به متهم تحت نظر قرار گرفته است که با استمداد از آنان تعادلی هرچند نسبی میان دو کفه ترازو برقرار شود. چنین حقوقی مسلماً در راستای تضمین یک دادرسی منصفانه و نیز در راستای پیشگیری از نقض حقوق انسانی متهم به جرم در قوانین آیین دادرسی کیفری کشورهای مختلف و از جمله قانون کشور ما گنجانده شده‌اند.

متهم تحت نظر که هنوز هیچ اتهامی علیه او ثابت نشده است، شخصی است که از کرامت انسانی و اجتماعی برخوردار بوده و به هیچ بهانه‌ای حتی پراهمیت بودن اتهام نباید حقوق طبیعی وی نادیده گرفته شود و حفظ حرمت و کرامت متهم به عنوان عضوی از شهروندان جامعه وظیفه همگان به ویژه پلیس و ضابطین دادگستری است.^۵ التزام به اصول دادرسی منصفانه از الزامات حقوق متهم تحت نظر است که باید مورد توجه ویژه قرار گیرد. به تعبیر محمدعلی اردبیلی «در آیین دادرسی کیفری رعایت یک سلسله قواعد به منظور حفظ حقوق متهم و مصلحت اجتماع الزامی است» (اردبیلی، ۱۳۸۵: ۵۰).

بر این اساس افزایش جرائم و تبهکاری‌ها و تهدید امنیت و آسایش اعضای جامعه یکی از نگرانی‌هایی است که جامعه با آن روبرو است. بنابراین بر اساس حقوق جزای معاصر مجازات به تنهایی نمی‌تواند مانعی در برابر تکرار جرم در برابر مجرمان باشد؛ از این رو در کنار مجازات‌ها اقدامات تأمیینی و تربیتی به وجود آمده است. اقدامات تأمیینی، تدابیر پیشگیرانه‌ای هستند که برای

4 . Garde à vue.

^۵ . از منظر فقهی نیز در این زمینه لازم به گفتن است؛ از قاعده‌ی لاضرر، می‌توان جهت تضمین حمایت از حقوق، حیثیت و کرامت انسانی متهم تحت نظر اقدام کرد، از آنجایی که هنوز مجرم بودن شخص قطعی نشده است و همچنین فرض بیگناهی فرد وجود دارد بنابراین ایجاد ضرر و زیان به جان، مال و ابروی شخص از ضروریاتی است که انتظار می‌رود شارعین قانون و ضابطین قضایی ملاحظه داشته باشند؛ در قانون اساسی ایران این قاعده، مبنای اصل ۴۰ قرار گرفته، در بخش حقوق مردم که مهم‌ترین بخش هر قانون اساسی است، مطرح شده است.

جلوگیری از حدوث جرائم با اعمال راه‌های اصلاحی، درمانی، تربیتی و یا خنثی کردن خطرهای احتمالی اشخاص و یا اشیا و مؤسسه‌هایی که وضعیت خطرناک (مجرمانه) دارند، وضع می‌شوند. لذا هدف اصلی این اقدامات پیشگیری در ارتکاب اعمال مجرمانه، مداوا، بازپروری و بازپذیری اجتماعی بزهکار است.

بنابراین با عنایت به اهمیت مساله تأمین جامعه از خطرات بزهکاران و نیز بازپروری و اصلاح آنان در فقه و حقوق، این نوشتار بر آن است تا با بررسی فقهی اقدامات تأمینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی بر تبیین مصادیق شناسایی شده مرتبط با مصادیق موجود در فقه، بیان نماید که حقوق اسلام از مسئله تأمین جامعه از خطر مجرمین و اصلاح و تربیت آنان غفلت نکرده و علاوه بر وضع مجازات، برای اصلاح مجرمین دارای روش‌ها و مقررات سودمندی نیز هست. چرا که حفظ حقوق متهم در دوره‌ی تحت نظر در نظام کیفری و حقوق اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با هم دارند، زیرا حفظ این حقوق در جهت حفظ کرامت، شخصیت و جایگاه اجتماعی متهم در قانون و اجتماع است و از تخریب شخصیت و جایگاه والای انسانی افراد جلوگیری می‌کند. روش انجام تحقیق با توجه به ماهیت موضوع، اهداف، شیوه گردآوری اطلاعات و اساساً ساختار و سازمان تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات، اصولاً کتابخانه‌ای است.

(۱) مبانی مفهومی

(۱-۱) اقدامات تأمینی

تأمین در فرهنگ فارسی عمید به معنای امنیت دادن و ایمن ساختن آمده است (عمید، ۱۳۷۵) در فرهنگ فارسی معین این‌گونه معنی شده است: ایمن کردن، آرام دادن، حفظ کردن (معین، ۱۳۷۱). اصطلاح اقدامات تأمینی و تربیتی روی هم رفته به معنای اعمال آینده‌نگرانه در جهت امن نگه داشتن و پرورش و تربیت است (رهامی، ۱۳۹۲: ۱۰؛ محمودی، ۱۳۸۵: ۵۴). این نهاد حقوقی ترجمه اصطلاح فرانسوی بوده که به معنی «تدابیر تأمینی» یا «اقدامات تأمینی»^۶ است. گرچه اصطلاح «تدابیر تأمینی» ترجمه مناسب‌تری است و حقوقدانان ایرانی ابتدا همین اصطلاح را در ایران به کار برده‌اند اما پس از تصویب قانون اقدامات تأمینی در سال ۱۳۳۹ عمدتاً اصطلاح «اقدامات تأمینی» جایگزین اصطلاح قبلی شده است (رهامی، ۱۳۹۲: ۲۲).

اقدامات تأمینی عبارتست از یک رشته وسایل دفاع اجتماعی که به حکم قانون و توسط قاضی و بر اثر وقوع جرم، متناسب با وضع مزاجی و استعداد و منش و سوابق فرد خاطی و خطرناک به کار برده می‌شود تا او بهبود یابد و با اجتماع سازگار گردد و دست به تکرار جرم نزنند (کی‌نیا، ۱۳۶۹: ۱۶۵۲).

^۶ . Les mesures de surete.

مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی ۲۰۲۱

اقدام تأمینی واکنشی است مبنی بر حمایت پیشگیرانه که یکی از دو شکل واکنش اجتماعی علیه جرم محسوب می‌گردد. این واکنش حمایتی پیشگیرانه متضمن درمان و اصلاح مجرمی است (چه مسئول و چه غیر مسئول) که در حالت خطرناک، یعنی حالتی که احتمال ارتکاب جرایم را توسط او جدی می‌نماید، به سر می‌برد (بولک، برنار، ۱۳۸۵: ۷۳).

ماده یک قانون اقدامات تأمینی (مصوب ۱۳۳۹/۲/۱۲)، مقرر داشته: «اقدامات تأمینی عبارتند از تدابیری که دادگاه برای جلوگیری از تکرار جرم (جنحه و جنایت) درباره مجرمین خطرناک اتخاذ می‌کند... صدور حکم اقدام تأمینی از طرف دادگاه وقتی جایز است که کسی مرتکب جرم گردیده باشد.»

نویسندگان عرب اقدامات تأمینی و تربیتی را تحت عنوان «التدابیر الاحترازیه» در کتب خود مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند و تعاریفی که از این تدابیر ارائه کرده‌اند چندان تفاوتی با نویسندگان کتب حقوقی کشور ما ندارد (ابوعامر، ۱۹۸۱ م: ۱۵۱). اقدامات تأمینی یکی از اشکال واکنش اجتماعی در برابر جرم است و هدف اصلی آن پیشگیری از تکرار جرم از گذر خنثی سازی، طرد یا بازپروری بزهکار است.

اقدامات تأمینی و تربیتی، به سه طریق به شرح زیر ممکن است صورت گیرد:

- الف) پیشگیری از طریق اصلاح و تربیت
- ب) پیشگیری از طریق معالجه و درمان
- ج) پیشگیری از طریق خنثی سازی و نظارت

۱-۲) حقوق متهم

متهم در لغت عرب بر وزن محترم از ماده‌ی «وهم» است. طریحی در تعریف وهم می‌گوید: «وهم عبارت است از سهو و آن چه که در خاطر و خیال واقع می‌شود (طریحی، ۱۳۹۵: ۲۰).
متهم در زبان فارسی به معنای «به بدی شناخته شده و مورد تهمت قرار گرفته شده»، معنا شده است (دهخدا، ۱۳۷۲: ۳۹۳۳).

در نظام دادرسی اسلامی و عرف فقها از متهم با عنوان مدعی علیه در برابر مدعی تعبیر می‌شود؛ البته با این تفاوت که در حقوق عرفی، عنوان متهم تنها مشمول دعاوی کیفری شده و در دعاوی مدنی، علیه متهم با عنوان خوانده اقامه دعوا می‌شود، ولی عنوان مدعی علیه در حقوق اسلامی عام بوده و شامل هر دو دعاوی مدنی و کیفری می‌شود، تشخیص و تعریف مدعی علیه، ضمن تعریفی که فقها از مدعی ارائه کرده اند به دست می‌آید.

حقوق متهم هم عبارت است از مجموعه امتیازات و امکاناتی که در یک دادرسی منصفانه از بدو اتهام تا صدور حکم لازم است متهم از آن برخوردار باشد تا بتواند در مقابل ادعایی که بر خلاف فرض براءت، علیه او مطرح شده است از خود دفاع کند، به طوری که دفاع از منافع جامعه نباید

منجر به نادیده گرفتن حقوق متهمان گردد و به این سبب مقررات آئین دادرسی کیفری باید به گونه ای تنظیم شود که علاوه بر رعایت حقوق جامعه، بی گناهان نیز در اثبات بی گناهی خود یاری کند (آشوری، ۱۳۸۳: ۱۱).

حقوق متهم در نظام قانون گذاری اسلامی که بر مبنای اصل کرامت انسانی، اصل عدالت و امنیت قضایی پایه ریزی شده، عبارت است از: مجموع احکام و اصول شرعی از ناحیه ی شارع مقدس که مفسده ای را از کسی که فعل یا ترک فعل حرام مستوجب مجازات به او نسبت داده شده، دفع می کند و یا این که مصلحتی را متوجه او می سازد. دفع مفسده مانند عدم جواز شکنجه برای کسب اقرار و جلب مصلحت مانند حق دفاع یا اجرای اصل برائت در حق متهم.

۲) مبانی نظری

۲-۱) پیشینه اقدامات تأمینی و تربیتی قبل از انقلاب اسلامی

اقدامات تأمینی و تربیتی که از دیرباز مطرح بوده همزمان با شروع حیات قانون گذاری در ایران با پوشش قانونی جلوه گر شد. به عنوان نمونه متمم قانون اساسی مصوب ۱۳۷۶ ه.ش را می توان نام برد. هرچند صراحتاً به عنوان اقدامات تأمینی و تربیتی لحاظ نگردیده لیکن به دلیل این که مصادیقی از این اقدامات را در برمی گیرد در خور توجه است. مثلاً مفاد اصول ۱۴ و ۱۶ قانون مذکور ممنوعیت از اقامت در محل معین یا اجبار به اقامت در محل معین و نیز ضبط مال، صرف نظر از این که می توانند در قالب کیفر نیز اعمال شوند، مصادیقی از تدابیر تأمینی محدود کننده آزادی و مالی نیز می باشند.

در سال ۱۳۰۴ ه.ش اقدامات تأمینی و مصادیقی از آن در کنار مجازات و در لوای قانون کیفری مطرح شد. این قانون که تا میزان قابل توجهی متأثر از کد ناپلئونی سال ۱۸۱۰ و نیز موازین و مقررات فقهیه بود صراحتاً متعرض مواردی نظیر: استرداد، ضبط و معدوم شدن اشیائی که دلیل جرم است یا بواسطه آن بدست آمده، محرومیت از حقوق اجتماعی، اقامت اجباری در نقطه یا نقاط معین، ممنوعیت از اقامت در محل معین، جرائم اطفال و حسب مورد تحویل آن ها به والدین خود، یا اعزام به دارالتادیب، اعزام متهمان مجنون به دارالمجانین، مجازات معتادین به مواد مخدر و معدوم یا ضبط کردن اشیاء و ادوات مربوطه شده است (رهامی، ۱۳۹۲: ۹۷). موارد مذکور از این حیث که ماهیتاً در ردیف مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی قرار دارند حائز اهمیت است و گام موثری در روند تحول این اقدامات محسوب می شوند.

هم چنین قانون ضبط اوزان تقلبی (ماده ۴ قانون اوزان و مقیاس ها، مصوب دی ۱۳۱۱) که ماهیتاً اقدام تأمینی محسوب می شود. مفهوم «خطرناکی» از سال ۱۳۱۴ با تصویب «قانون راجع به وادار نمودن محبوسین بکار» وارد حقوق کیفری ایران شد. در بند دوم ماده یک قانون مذکور چنین

مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی / ۲۶۴

مقرر شده است: «در صورتی که محبوس خطرناک به جامعه یعنی مجرم بالطبع یا بالحرفه یا بالعاده تشخیص نشود».

قانون جلوگیری از بیماری‌های آمیزشی و واگیردار (مصوب خرداد ۱۳۲۰) نمونه‌ای از تدابیری است که ماهیتاً اقدام تأمینی محسوب می‌شود. ماده واحد مصوب ۱۳۲۲ اگرچه تحت عنوان قانون تشدید مجازات اشخاص بدسابقه و شرور به تصویب رسید اما فی الواقع نوعی اقدام تأمینی است که درباره افراد خطرناک (بدسابقه و شرور) در نظر گرفته شده بود. که به موجب آن اجازه تبعید یا بازداشت این نوع اشخاص به وزارت کشور تفویض گردید و در واقع برخورد با مجرمین خطرناک جنبه یک امر اداری را پیدا کرد.

در سال ۱۳۳۴ کشت خشخاش و استعمال آن ممنوع شد. اما به سبب عدم برخورد قاطع از سوی مسئولین امر توفیق چندانی نیافت.

در سال ۱۳۳۸ قانون دادگاه‌های اطفال بزهکار تصویب شد و در موارد ۱۷ و ۱۸ آن تدابیر تربیتی خاصی بر حسب اقتضای سن اطفال و نوع جرمی که مرتکب شده اند، از جمله تسلیم به اولیا با اخذ تعهد با تأدیب و تربیت و مواظبت در حسن اخلاق، سرزنش و نصیحت به وسیله قاضی، اعزام به کانون اصلاح و تربیت پیش بینی گردید. گرچه قانون مذکور، صریحاً به اقدامات تأمینی و تربیتی در مورد اطفال بزهکار، اشاره داشت اما، به دلیل این که فقط به بخشی از مجرمین توجه کرده و جنبه عامل الشمول نداشت، موجب خروج نظام کیفری ایران از سیستم واحد جزایی نگردید. متأسفانه قانون مذکور تا سال ۱۳۵۴ به مرحله اجرا درنیامد.

اصطلاح «اقدامات تأمینی» حدود سی و پنج سال پس از تصویب قانون مجازات عمومی، عمدتاً به ابتکار شادروان دکتر محمد علی هدایتی، استاد وقت دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصاد دانشگاه تهران که پایان نامه دکترای خود را در سال ۱۹۳۹ تحت عنوان «اقدامات تأمینی و اصلاحات حقوق جزا» در دانشگاه ژنو با موفقیت گذرانده بود، مورد توجه قانونگذار ایرانی قرار گرفت. در کشور ما لایحه قانون اقدامات تأمینی که با استفاده از قانون جزای ۱۹۳۷ سوئیس تهیه و در سال ۱۳۳۷ به مجلس شورای ملی وقت تقدیم شده بود سرانجام با تغییرات جزئی در ۲۱ ماده تحت عنوان «قانون اقدامات تأمینی» در تاریخ ۱۳۳۹/۲/۱۲ مورد تصویب مجلسین وقت قرار گرفت و بدین ترتیب نظام کیفری ایران نیز به نوبه خود با الهام از دستاوردهای حقوق تطبیقی، مفهوم و اشکال مختلف «اقدامات تأمینی» را به عنوان واکنش حمایتی پیشگیرانه در مقابل جرم در کنار مجازات‌ها پذیرفت (قاسمی، ۱۳۷۴: ۸). اما به دلایل مختلف از جمله عدم اعتقاد راسخ قضات و مسئولین دادگستری به اقدامات تأمینی و تربیتی از یک طرف، و فقدان امکاناتی که در قانون پیش بینی شده بود از جمله مراکز اصلاح و تربیت و تیمارستان‌های مخصوص مجرمین مختل المشاعر و مجنون و تبعید گاه‌های مخصوص مجرمین به عادت از سوی دیگر، عملاً این قانون هیچ گاه به

طور کامل اجرا نگردید. مکاتباتی که جهت احداث مراکز اصلاح و بازپروری در نقاط مختلف صورت گرفت نوعاً به نتیجه ماند و به جز یک مرکز در تهران جهت اصلاح و تربیت اطفال بزهکار تأسیس شد (رهامی، ۱۳۹۲: ۱۰۰).

به هر حال با تصویب قانون اقدامات تأمینی سیستم دوگانه جزایی شامل دو نوع ابزار میارزه با جرم و ضمانت اجرایی در ایران دایر گردید.

سرانجام در مورخ ۱۳۴۵/۸/۲۶ نخستین دادگاه اطفال در تهران تأسیس شد. و در سال ۱۳۴۷ اولین قانون اصلاح و تربیت تأسیس و آئین نامه اجرایی آن در تاریخ نهم مهرماه همان سال با چهل ماده تصویب شد.^۳

در سال ۱۳۵۳ که مواد عمومی قانون مجازات عمومی مجدداً بازنگری و اصلاح شد در مواد ۱ و ۲ این قانون صراحتاً از اقدامات تأمینی اسم برده شد و جرم به این صورت تعریف گردید: « هر فعال یا ترک فعل که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد جرم محسوب است، و هیچ امری را نمی توان جرم دانست مگر این که به موجب قانون برای آن مجازات، یا اقدامات تأمینی و تربیتی تعیین شده باشد.»^۴ علاوه بر این، قانون مذکور از یک طرف مجازات تبعید را از لیست مجازات‌ها حذف کرد و از طرف دیگر بسیاری از اقدامات تأمینی مذکور در قانون اقدامات تأمینی را در قالب مجازات های تبعی و تکمیلی مورد تصویب قرار داد. با تصویب این قانون با توجه به این که دادگاه ها در مقام صدور رأی در زمینه محرومیت از حقوق اجتماعی و یا سایر مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی به ماده ۱۵ آن استناد می نمودند، عملاً قانون اقدامات تأمینی به بوته فراموشی سپرده شد (بولک، ۱۳۸۵: ۱۰).

متعاقباً در ایران در جهت سامان بخشیدن به انواع رژیم های اجرایی حبس با الهام از قواعد و مقررات حداقل سازمان ملل متحد راجع به نحوه رفتار با زندانیان (۱۹۵۵)، در قالب آیین نامه زندان ها و مؤسسات صنعتی و کشاورزی وابسته به آن ها مصوب ۱۳۵۴/۴/۱۹ وزیر دادگستری و وزیر کشور در ۳۰۱ ماده جامعه عمل به خود پوشید و بدین ترتیب حقوق زندان ها و زندانیان نیز به معنای فنی آن متولد شد.

قانونگذار انقلابی اسلامی، در اجرای اصل چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی از آغاز دهه شصت (۱۳۶۰) خورشیدی سیاست اسلامی کردن حقوق ایران- به ویژه در قلمرو کیفری - را در دستور کار خود قرار داد. در این چارچوب بود که با تصویب قانون راجع به مجازات اسلامی در سال ۱۳۶۱ انواع کیفرهای بدنی، اشکال جدید اجرای کیفر سالب حیات (مرگ) و ضمانت اجرایی دید، همراه با ابقاء مجازات سالب آزادی به عنوان یکی از کیفرهای جرائم تعزیری، وارد زرادخانه کیفری ایران شد و مجدداً نظام دوگانه جزایی و وجود قانون اقدامات تأمینی و تربیتی در ماده ۲ آن که همانند ماده ۲ قانون مجازات عمومی اصلاحی ۵۲ تنظیم شده بود، مورد تأکید قرار گرفت.

مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق مسم تحت نظر قبل از رسیدگی ۲۶۶

به دنبال سیاست اسلامی کردن حقوق ایران، ضرورت سیاستگذاری جدید در زمینه کیفیت اعمال مجازات حبس و چگونگی مدیریت زندان در این دوره نیز موضوعیت پیدا کرد به همین جهت قوه قضائیه، متولی جدید زندان‌ها، با الهام از آیین نامه ۱۳۵۴، مقررات بین‌المللی نظر به زندان‌ها - به ویژه مقررات ۱۹۵۵- و یافته‌های علوم جنایی تجربی (جرم‌شناسی، کیفرشناسی و ...) آیین نامه امور زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور را در ۱۳۶۱/۲/۷ با ۲۶۹ ماده و ۶۵ تبصره به تصویب مجلس شورای عالی قضایی رسانید (بولک، ۱۳۸۵: ۱۱). ولی باتوجه به کارنامه این آیین‌نامه و تحول سیاست جنایی در قلمرو زندان، متعاقباً به آیین نامه و مقررات زندان‌ها مصوب ۱۳۶۸/۳/۲۹ دیوان عالی کشور در ۱۸۰ ماده و ۴۴ تبصره تغییر پیدا نمود.

۲-۲) اقدامات تأمینی از منظر فقها

اصطلاح اقدامات تأمینی و تربیتی، اصطلاحی نو پدید در گستره کیفرهای اسلامی است که اخیراً رواج بیشتری پیدا کرده است. هر چند این اصطلاح در در هیچ یک از منابع فقهی امامیه و حنفیه، پیشینه‌ای ندارد (فکوری، ۱۳۹۳: ۳۶).

بر این اساس در کتب فقهی عنوان خاصی به نام اقدامات تأمینی و تربیتی دیده نمی‌شود، ولی تحت عنوان «تعزیرات» احکامی مطرح شده که می‌تواند جنبه‌ی اصلاحی و تربیتی داشته باشد و اصولاً «تعزیر» در معانی مختلفی استعمال شده است که یکی از معانی اصلی آن «تادیب» می‌باشد. فقها «تعزیر کودک ممیز» را در جرایمی چون سرقت پذیرفته‌اند و در بعضی روایات تعزیر اطفال تا پنج ضربه تازیانه تجویز شده است که تمام اینها را باید حمل بر تادیب و تربیت نمود (حر عاملی، ج ۱۸: ۳۱۷). زیرا بر اساس حدیث مشهور نبوی «رفع القلم عن الثلاث عن الصبی حتی یحتلم و عن المجنون حتی یفیک و عن النائم حتی یتیقظ» (همان: ۵۸۱). اطفال و مجانین از مسئولیت کیفری معاف بوده و در این امر فقهای عامه و امامیه اتفاق نظر دارند. البته بعضی از فقها معتقدند که تعزیر منحصر در تازیانه است مگر جایی که دلیل بر خلاف آن باشد. در مقابل عده‌ای دیگر اموری چون نگهداری در محل مخصوص، نصیحت و وعظ را هم مشمول تعزیر می‌دانند و معتقدند هر آن چه حاکم مسلمین برای اصلاح و تربیت و جلوگیری از ارتکاب جرم لازم بداند، مشمول تعزیر است. فقهای اهل سنت نوعاً تعزیر را قابل توسعه به انواع تادیبی که جنبه‌ی بازدارندگی و اصلاحی آن بیشتر باشد، می‌دانند و اقداماتی چون حبس، تبعید، توبیخ و امثال آن بر اساس این که نسبت به وضعیت مجرم و اوضاع و احوال وی موثر باشد، تجویز می‌کنند (مغنیه، ۱۹۹۳ م: ۴۰۰).

بنابراین با عنایت به منابع فقهی، ماهیت و مبنای اقدامات تأمینی و تربیتی را می‌توان استنتاج نمود. ماهیت اقدامات تأمینی بدلیل نامشخص بودن نوع و میزان آن و هماهنگ شدن با مقتضیات زمان و مکان و تناسب با شخصیت مجرم، اوضاع و احوال ارتکاب جرم و تحولات اجتماعی ماهیتی

تعزیری است. مبنای اقدامات و تدابیر تأمینی و تربیتی را نیز می‌توان حفظ مصالح فرد، جامعه، برقراری عدالت اجتماعی و از بین بردن حالت خطرناک بزهکار و پیشگیری از تکرار ارتکاب بزه دانست. مبنای شریعت - که مجازات نیز بخشی از آن است - اقامه عدالت در جامعه، تزکیه، اصلاح و تربیت نفوس، تأمین منافع و مصالح آحاد جامعه و دفع مفسده از ایشان است (جوزیه، ۱۴۲۳: ۲). این مینا، در اقدامات تأمینی وقتی محقق می‌گردد که حالت خطرناک فرد از بین رفته و از تکرار ارتکاب جرم، پیشگیری شده باشد.

اقدامات تأمینی و تربیتی جهت جلوگیری از تکرار جرم ایجاد شده است و در واقع یک تدبیر پیش‌گیرنده قبل از وقوع جرم می‌باشد و با عنایت به این مطلب که اجرای اقدامات تأمینی بر فرض وجود «حالت خطرناک» است لذا وظیفه اصلی این تدبیر این است که با اتخاذ روش‌های مختلف از قبیل اصلاح و تربیت، درمان، بستن محل، اخذ ضمانت احتیاطی و تعهد و ... از این که «ادامه حالت خطرناک» منجر به وقوع جرمی شود، جلوگیری نماید. بنابراین اقدامات تأمینی تربیتی پیش از آن که یک مجازات، تنبیه یا سزای اعمال گذشته باشد، یک راه حل، تدبیر و چاره‌اندیشی برای آینده است (صانعی، ۱۳۷۴: ۵۱۴۷).

۳ یافته‌های تحقیق

۳-۱) اقدامات تأمینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی از منظر قرآن و

فقه

حقوق متهم تحت نظر یکی از عناصر امنیت قضایی در کنار حق دادخواهی است که باعث آسایش و آرامش حقوقی شهروندان و در نتیجه موجب پیشرفت جامعه بشری در زمینه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و غیره می‌شود. در دوران تحت نظر به عنوان یکی از مهم‌ترین تأسیسات قانونی، آزادی متهم به جرم سلب شده و او در مقابل جامعه و نمایندگان آن قرار می‌گیرد. ضرورت ایجاد توازن میان متهم و جامعه تخصیص امتیازاتی را به متهم ایجاد می‌نماید. یکی از راه‌های ایجاد این توازن انجام اقدامات تأمینی است که در این جا از منظر فقه به آن می‌پردازیم:

۳-۱-۱) دفع فساد

در قرآن آیاتی موجود است که می‌توان از آنها در جهت مشروعیت تدابیر تأمینی و تربیتی بهره جست. مسئله دفع فساد از جمله مسائلی است که قرآن کریم به آن اهتمام ورزیده است و در آیات مختلفی به ضرورت دفع فساد و پیشگیری از وقوع جرائم تأکید کرده است.

انسان‌ها به عنوان خلیفه الهی مأموریت دارند تا اصلاحاتی را انجام دهند که موجب تقویت مسیر کمالی می‌شود که بر مدار عدالت و صلاح شکل گرفته است. بر همین پایه است که مأموریت آبادانی زمین به عنوان ظهور نقش خلافت الهی بر عهده آدمی گذاشته شده است تا با تلاش و کوشش در مقام مظهر ربوبیت الهی، به پرورش کمالی چیزهای زمین اقدام کند. (هود، آیه ۶۱).

مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق مسم تحت نظر قبل از رسیدگی / ۲۶۸

اما آدمی به علل درونی چون خواسته‌های نفسانی و یا بیرونی چون وسوسه‌های شیطانی، گاه بر خلاف خلافت و ماموریت خویش عمل می‌کند و هر آنچه را ساخته و اصلاح کرده است فاسد می‌کند (اعراف، آیه ۵۶) و یا آنکه از همان ابتدا به گونه‌ای رفتار و عمل می‌کند که فساد را در چیزی پدید می‌آورد. بنابراین لازم است تا دوباره با اصلاح تفکر و بینش و نگرش خود، به اصلاح چیزها اقدام کند؛ چرا که اگر به اصلاحات نپردازد نه تنها به زمین و محیط زیست خود (روم، آیه ۴۱ و بقره، آیه ۲۷) ضربه می‌زند و کار را بر خود سخت می‌کند، بلکه موجب می‌شود دچار محرومیت از خلافت خدا (بقره، آیه ۳۰)، محرومیت از محبت خدا و لطف او (بقره، آیه ۲۰۵)، کوردلی و درک نکردن حقایق و از دست دادن بصیرت (محمد، آیات ۲۲ و ۲۳)، نفرین الهی (همان) گرفتاری در فتنه (آل عمران، آیه ۷) و خسران واقعی (اعراف، آیه ۱۰۳) و مانند آن شود. بنابراین برای رهایی از چنین آثار و پیامدهایی لازم است تا آدمی در اندیشه اصلاح باشد و به مبارزه با فساد و افساد اقدام کند.

در نمونه‌ای از این آیات در قرآن کریم آمده است: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» یعنی: و در زمین پس از اصلاح آن در صد افساد بر نیابید و او را از روی بیم و امید بخوانید، همانا رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است. در دو آیه فوق با فعل امر «لا تفسدوا» دستور داده شده است که فساد نکنید. با توجه به مفهوم کلی و مفاد عام آیات فوق مشروع بودن مبنای تدابیر تأمینی و تربیتی به دست خواهد آمد و آن دسته از مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی که مخصوصاً مورد نهی شارع مقدس قرار نگرفته باشد، با این مبنا مورد تأیید شارع خواهد بود؛ چرا که در اقدامات تأمینی و تربیتی، ملاک وجود حالت خطرناک است که تعبیر دیگری از عنوان «مفسده» و «فساد» می‌باشد (رهامی، ۱۳۷۹: ۹۵).

«فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلاً مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ»: شگفت است که چرا از امت‌هایی که پیش از شما می‌زیستند، گروهی نبودند که قومشان را از فسادگری در زمین باز دارند و از عذاب برهانند. آری عده‌ای اندک باقی ماندند، همانان که چون عذاب فرا رسید نجاتشان دادیم، و کسانی که ستم کردند، از پی لذت‌ها و نعمت‌هایی رفتند که در آن نوطهور بودند، در حالی که گنهکار بودند (سوره هود: آیه ۱۱۶). در این آیه همگام با توبیخ اقوام گذشته که مانع فساد نشدند، شیوع فساد و تبعیت از لذت‌های مادی و هوس و ارتکاب جرم، علت نابودی آنان دانسته شده است (الطبرسی، ۱۹۸۸: ۱۳۵).

۳-۱-۲) امر به معروف و نهی از منکر

فریضه امر به معروف و نهی از منکر یکی دیگر از مسائلی است که قرآن کریم به آن اهتمام ورزیده است. امر به معروف و نهی از منکر برجسته‌ترین، باارزترین و گرامی‌ترین واجب در بین

واجبها می‌باشد. هدف تمام انبیا و اولیا اصلاح جامعه بشری بوده است و مؤثرترین ابزار برای رسیدن به این هدف بزرگ امر به معروف و نهی از منکر است. قرآن کریم به کرات به اهمیت این فریضه اشاره نموده و آمرین به معروف و نهی کنندگان از منکر را از صالحین، رستگاران و بهترین امت می‌داند.

در سوره آل عمران آیه ۱۰۴ آمده است: **وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ**: و باید از شما گروهی باشند که (مردم را) به سوی کار خیر دعوت نمایند و به کار نیک امر کنند و از کار زشت بازدارند، و آنهایند که رستگارند.

فقههای اسلامی، بالاتفاق، این فریضه را به عنوان حق دفاع عمومی و درعین حال تکلیف همگانی در مقابله با فساد و فحشا و انحراف دانسته‌اند (عوده، ۱۴۰۵: ۴۸۹). شیخ روسی در اهمیت امر به معروف و نهی از منکر قائل به وجوب عقلی آن نیز شده است و در «اقتصاد» می‌نویسد: «به نظر من، دیدگاه بهتر آن است که امر به معروف و نهی از منکر، عقلاً واجب‌اند به دلیل قاعده لطف برای وجوب کافی نیست به استحقاق ثواب و عذاب علم داشته باشیم؛ زیرا اگر بگوییم علم به استحقاق ثواب و عذاب کفایت می‌کند و هر دلیلی، زیاده بر آن، در حکم مستحب است و واجب نیست، لازم می‌آید که امامت واجب نباشد، پس شایسته‌تر آن است که امر و نهی به دلیل عقل واجب باشد (شیخ روسی، ۱۳۷۵ق: ۱۴۷).

با توجه به اینکه نهی از منکر قبل از وقوع منکر صورت می‌پذیرد نه بعد از آن، می‌توان اقدامات تأمینی و تربیتی را از مصادیق بارز نهی از منکر و پیشگیری از وقوع عمل خلاف شرع و هماهنگ با عمومات ادله امر به معروف و نهی از منکر دانست؛ زیرا تمامی آن‌ها تدابیری هستند که به دفع منکر و رفع آن می‌انجامد و قطعاً این امر، مطلوب شارع و از مصادیق تکلیفی است که مورد توجه و تأکید شریعت اسلامی قرار گرفته است. اجرای امر به معروف و نهی از منکر هم از سوی عموم مسلمانان امکان پذیر است هم از سوی مقاماتی که مسئولیت حکومتی دارند. آنچه که در اینجا مدنظر است اقدامات تأمینی است که به عنوان مصداقی از نهی از منکر توسط مسئولین حکومتی؛ مانند قضات و محاکم، انجام می‌شود. چه اینکه اقدامات تأمینی نظیر بازداشت کردن، در محل مخصوص نگهداری نمودن، یا محروم کردن از بعضی حقوق اجتماعی و امثال آن، اموری است که بایستی به حکم قانون صورت گیرد و این حکم جز در صلاحیت مسئولان حکومتی نیست.

درفقه اسلام برای پیشگیری از وقوع جرم در جامعه و تامین اجتماع از خطر مجرمین راه‌های شرعی وجود دارد در این باره، حضرات آیات فاضل لنکرانی، یوسف صانعی، موسوی اردبیلی و صادقی تهرانی به اهمیت «امر به معروف و نهی از منکر» توجه کرده و عنوان فقهی اقدامات تأمینی و تربیتی و پیشگیری از جرایم را همین عنوان فقهی دانسته‌اند. البته آیه‌الله صانعی بین مجرمین بالغ و بزهکاران نابالغ یا مختل المشاعر تفاوت قائل شده، اولی را مشمول عنوان «دفع

مبانی فقهی اقدامات تأییدی حقوق مسم تحت نظر قبل از رسیدگی ۲۰۱۲

منکر» و دسته دوم را مشمول عنوان «دفع فساد» دانسته اند و در میان فقهای مذکور، آیه الله فاضل لنکرانی به مسئله جریمه و زندان نیز در اجرای نهی از منکر با رعایت موازین شرعی و از طریق حاکم شرع نظر داده است.

از نظر فقه اسلام تشریح احکام و شیوع آن میان مسلمانان اماره‌ای قضایی دال بر آگاهی و علم افراد به شمار می‌رود، هم‌چنان که در زمان حاضر، قانون‌گذار ما تصویب قانون و انتشار آن را پس از مدت معینی ۷، اماره قضایی بر علم و آگاهی افراد قرار داده است و عذر جهل به قانون را نمی‌پذیرد. از قاعده قبح عقاب بلا بیان چنین برداشت می‌شود، که مادامی که عملی از ناحیه شارع نهی نشده باشد و یا این نهی به مکلف ابلاغ نشده باشد، اگر آن شخص مرتکب آن عمل شود، مجازات او عقلاً زشت و قبیح خواهد بود (الموسوی الخویی، بی‌تا، ص ۲۵۲).

بنابراین بر اساس این اصل مادام که عملی توسط شرع نهی نگردیده و آن نهی به مکلف ابلاغ نشده است، چنانچه شخصی مرتکب گردد، مجازات او عقلاً قبیح و زشت است.

۳-۱-۳) انتشار حکم

بازدارندگی یکی از اهداف آینده‌نگر ضمانت اجرای کیفری است که تعاریف متعددی برای آن بیان شده است. می‌توان اذعان نمود منظور از بازدارندگی این است که تدابیر کیفری باید کمک نمایند تا جرمی که به وقوع پیوسته، دیگر بار چه توسط خود مجرم و چه توسط سایر شهروندان تکرار نشود (بولک، ۱۳۸۵: ۳۱). انتشار حکم محکومیت به عنوان مصداقی از تدابیر رسواکننده، از رهگذر هدف بازدارندگی قابل بررسی است (ارجمنددانش، ۱۳۸۳: ۳۳).

انتشار حکم از جمله مواردی است که در اقدامات تأمیینی و تربیتی قرآن کریم پیش بینی شده است. تا از این طریق عبرتی برای افراد جامعه شود تا مرتکب چنین جرمی نشوند و همچنین با شناسایی بزهدار مردم از مراوده با چنین فردی پرهیز نمایند تا در دام فریب او گرفتار نگردند (صانعی، ۱۳۸۲: ۲۵۱). خداوند در سوره نور آیه ۲ می‌فرماید: «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدُ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ»: زن و مرد زناکننده را، به هر یک از آنها صد تازیانه بزنید، و اگر به خدا و روز آخرت ایمان دارید نباید مهربانی و دلسوزی به آن دو شما را فراگیرد و در کیفرشان سستی به خرج دهید، که این سهل‌انگاری در دین و بی‌اعتنایی به قانون خداست، و باید گروهی از مؤمنان در صحنه کیفر حضور داشته باشند و عقوبت آنان را نظاره کنند.

۷. ماده ۲ قانون مدنی در این خصوص مقرر می‌دارد که «قوانین ۱۵ روز پس از انتشار در سراسر کشور لازم‌الاجرا است، مگر آن که در خود قانون ترتیب خاصی برای موقع اجرا مقرر شده باشد».

این دستور قرآن به حضور جمعی از مؤمنان در هنگام اجرای حد، به دلیل بازداشتن مردم از ارتکاب چنین عمل زشتی است. این همان پیشگیری است که قانونگذار از به کارگیری اقدامات تأمینی دنبال می‌کند.

۳-۱-۴) محرومیت از برخی حقوق اجتماعی

محرومیت از حقوق اجتماعی یکی از مصادیق واکنش جامعه در برابر جرم و مجرم است. در قانون مجازات اسلامی، از مصادیق مجازات های تعزیری بازدارنده محسوب می‌شود؛ از حیث ماهیت عینی جزء مجازات های سالب حق بوده و به لحاظ ارتباط میان مجازات ها، گاه به عنوان مجازات اصلی و یا تبعی و یا تکمیلی پیش بینی شده است. البته این مجازات گاه در قالب اقدامات تأمینی و تربیتی نیز اعمال می‌شود. به نظر می‌رسد مناسبترین شکل اعمال آن، دو وجه اخیر (مجازات تکمیلی و اقدام تأمینی) باشد. محرومیت های اجتماعی در فقه امامیه، با عنوان تعزیرات هماهنگی دارد و از مصادیق مجازات های تعزیری محسوب می‌شود و چون تعزیر، تأدیب و یا عقوبتی است که به نظر حاکم شرع واگذار شده است و مجازات بازدارنده نیز در اختیار حاکم است، لذا می‌توان گفت، تعریف مجازات بازدارنده در قانون، در برخی مصادیق خارجی با تعزیر در فقه، تداخل خواهد نمود و مجازات بازدارنده از قبیل تعزیرات خواهد بود.

خداوند در سوره نور آیه ۴ می‌فرماید: «وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَ لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»: و کسانی که به زنان پاکدامن نسبت زنا بدهند و چهار شاهد عادل بر ادعای خود نیاورند، آنان را به هشتاد تازیانه کیفر دهید و هرگز شهادت آنها را نپذیرید و ایشان مردمی فاسق و تبه‌کارند. همان‌طور که ملاحظه می‌شود قرآن کریم، عدم پذیرش شهادت را به عنوان مصداقی از محرومیت از حقوق اجتماعی مورد توجه قرار داده و آن را به عنوان اقدام تأمینی و تربیتی دانسته است. بنابراین، علاوه بر مجازات بزهکاران، عدم صلاحیت شهادت آنان نیز به عنوان یک مجازات تکمیلی و تبعی، مورد توجه قرار داده شده است. در این آیه محرومیت از حق ادا شهادت در محاکم همیشگی است مگر در صورت توبه و اصلاح (سوره نور، آیه ۵) که در این صورت از چنین محرومیتی معاف خواهند شد.

بررسی و تأمل در سیره معصومین (ع) ما را به این نتیجه می‌رساند که به دلیل حفظ مصلحت عموم در مورد برخی افراد، حکم به محرومیت‌هایی داده شده است. من باب نمونه از امام علی (ع) نقل شده است که بر امام مسلمین واجب است علمای فاسق و طبیبان ناشی را از کار محروم سازد (حر العاملی، ج ۱۸، ۵۳۹).

در مورد محارب هم وقتی تبعید می‌شود، طبق فرمایش امام رضا به مردم محل تبعید باید اعلام شود که از مجالست، معامله، ازدواج، مشاوره و هم خوراک شدن با او خودداری نمایند (همان: ۵۳۹).

۳-۱-۵) اقدامات تأمینی و تربیتی محدودکننده آزادی

کیفر تبعید به معنای اخراج مجرم از اقامتگاه یا محل ارتکاب جرم یکی از مجازات‌های محدودکننده آزادی است. کیفر بی بدیلی که نسبت به سایر مجازات‌ها ایرادات، نواقص و معایب کمتری دارد. و از مزایای قابل توجهی برخوردار می‌باشد. و از سابقه‌ی بسیار طولانی و از زمان باستان و قانون گذاری‌های اولیه اعمال و اجرا شده است. در قوانین جاری کشور ما و از منظر فقه جزایی دین مبین اسلام نیز در موارد بسیاری تقنین و تشریح گردیده است. گاهی به‌عنوان یک مجازات حدی و گاهی مجازات تعزیری اصلی و در برخی موارد از جمله اقدامات تأمینی و تربیتی و نهایتاً در بیشتر موارد در قالب و تعبیر اقامت اجباری در محل معین و یا منع از اقامت در محل یا محل‌های معین، به عنوان یک مجازات تعزیری اختیاری تکمیلی و تتمیمی، تعیین آن به اختیار محاکم گذاشته شده و امکان اعمال آن در اکثر جرائم پیش بینی گردیده است.

تبعید و اجبار به اقامت در محل معین، یا منع از اقامت در محل معینی که معمولاً در قالب مجازات‌های تکمیلی اعمال می‌شود، یکی از مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی است.

بنابراین می‌توان گفت از جمله مصادیق اقدامات تأمینی و تربیتی، تبعید و اجبار به اقامت در محل معین و یا منع از اقامت در محل معین است که در قوانین جزایی کشورهای مختلف از جمله ایران (قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰) ماده ۱۹ و قانون اقدامات تأمینی سابق مصوب ۱۳۳۹، ماده ۳ بند ۲، آمده است. بابررسی سیره رسول گرامی اسلام و ائمه معصومین علیهم السلام و احادیث منقوله از آنان ملاحظه می‌شود که این مسئله مورد توجه آنان بوده و به اتفاق علمای امامیه و اهل سنت به وسیله پیامبر (ص) و امیرالمومنین (ع) مورد حکم هم واقع شده است (الترتیب الداریه، ج ۱: ۳۰۱). از جمله نقل شده است که پیامبر (ص) شخصی به نام حکم بن عاص را به دلیل اینکه در راه رفتن و بعضی حرکات خود تشبه به رسول خدا کرده و ایشان را مورد استهزا قرار می‌داد به «طائف» تبعید کرد (آیه الله حسینی منتظری، ۱۴۱۷: ۳۲۴). همچنین شخص مخنثی را که دست و پای خود را با حنا رنگین کرده و خود را به صورت زنان می‌آراست و موجب مفسده می‌گردید را به «نقیع» تبعید نمود (حرعاملی، ج ۱۴: ۲۵۹).

شایان ذکر است که فقهای امامیه و جمعی از فقهای اهل سنت نفی بلد را که در مورد مجازات محارب و مفسد فی الارض در قرآن مجید آمده است (سوره مائده آیه ۳۳) به معنی همان تبعید و اجبار به اقامت در محل دیگر معنا کرده اند (حلی، ج ۴، المحارب: ۱۸۲ / مغنیه ج ۵: ۴۰۹). اما چون این حکم به عنوان مجازات اصلی محارب یعنی یکی از چهار حد مذکور در آیه محسوب شده بر حسب این که قائل به تخیر بین: قتل، صلب، قطع دست راست و پای چپ و تبعید باشیم یا نظریه ترتیب را بپذیریم که بر حسب سنگینی جرم انجام یافته حاکم بتواند یکی از این چهار مورد را

اعمال کند (فی حد المحارب، مسئله ۴)، جزو مجازات های تبعی و تکمیلی یا اقدامات تأمینی محسوب نمی شود، اما ماهیتا تبعید جنبه تأمینی و تربیتی خواهد داشت.

نتیجه گیری

در حقوق جزای امروز، توجه به اقدامات تأمینی و تربیتی، از اهمیت بسزایی برخوردار است. در واقع اقدامات تأمینی و تربیتی یکی از عکس‌العمل‌های موفق در برابر جرم می‌باشد که جایگاه خود را در کنار مجازات به عنوان یکی از راه‌های اصلی مبارزه با جرم باز کرده است. در حقوق اسلام نیز مسئله دفاع اجتماعی و تأمین جامعه از خطر بزهکاری و اصلاح و تربیت مجرمین از نظر دور نمانده و این امر سابقه علمی در صدر اسلام داشته است. هدف اقدامات تأمینی و تربیتی که اصلاح و تربیت و بازپروری مجرم و پیشگیری از تکرار جرم می باشد همواره مورد تأکید و مطلوب شرع بوده است.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت اقدامات تأمینی، فردی، الزام آور، بدون جنبه‌ی اخلاقی که به منظور پیشگیری از ارتکاب جرم در آینده، در مورد افراد خطرناک اعمال و اجرا می‌شود. حفظ حقوق افراد اقتضا می‌کند تا زمانی که خطرناک بودن فرد احراز نشده، نتوان اقدامات تأمینی در مورد او اعمال و اجرا کرد. منظور از فرد خطرناک، کسی است که حداقل یک بار مرتکب جرم شده و زمینه‌های ارتکاب جرم را دارد.

بر این اساس مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی نشان می‌دهد اقدامات تأمینی و تربیتی، اگر چه تحت عنوان مجازات و کیفر و ... بیان شده است، اما از رویکرد فقه نمی‌توان آن را مجازات محسوب نمود و اگر تعزیر را منحصرأ به معنی مجازات تلقی کنیم در این صورت اطلاق تعزیر به اقدامات تأمینی و تربیتی بر خلاف ماهیت این اقدامات است. البته این مورد درباره‌ی اقداماتی صدق می‌کند که قبل از وقوع جرم صورت می‌گیرد و یا بعد از وقوع آن و علاوه بر مجازات جرم، اعمال می‌شود. اما اگر پس از وقوع جرم به عنوان قسمتی از مجازات در نظر گرفته شود، مانند مجازات های تبعی و تکمیلی، صدق عنوان تعزیر به اقدامات تأمینی منافاتی با ماهیت آن ندارد. در مورد این که اقدامات تأمینی از مقررات جزایی نیست و عنوان مقررات حکومتی دارد. لازم به ذکر است که اگر چه بعضی از اقدامات تأمینی و تربیتی جنبه‌ی اجرایی و ادرازی دارد، در هر صورت حاکم می‌تواند الزاماتی برای پیشگیری از جرایم به وجود آورد. لیکن این امر ضرورت ندارد که حتما جنبه‌ی اداری پیدا کند.

بنابراین این نتیجه حاصل می‌شود که اقدامات تأمینی و تربیتی نه تنها در حقوق بلکه در قرآن و سنت (فقه) نیز مورد توجه قرار گرفته است و احکام خاصی را به خود اختصاص داده است و می‌تواند راهکاری عمده و پیش رونده در خصوص ایمن کردن اجتماع محسوب شود.

مبانی فقهی اقدامات تأمینی حقوق ممتن تحت نظر قبل از رسیدگی / ۲۲۴

در حال حاضر در اکثر کشورها اقدامات تأمینی و تربیتی با کمیت و کیفیت گوناگون مورد پذیرش واقع شده و به مرحله اجرا درآمده است، نکته قابل توجه آن است که مجازات بیشتر و غالباً بر ضد جرم داده می شود در صورتی که جهت گیری اقدامات تأمینی که پیشگیری فردی است باید از کیفرها تفکیک و در بخش خاصی از قوانین جزایی پیش بینی شود. در واقع جهت گیری اقدامات تأمینی و تربیتی جلوگیری از حدوث جرائم با اعمال راه های اصلاحی، درمانی، تربیتی و یا خنثی کردن خطرهای احتمالی اشخاص و یا اشیاء و مؤسسه هایی است که وضعیت خطرناک (مجرمانه) دارند. همچنین از جمله مسائل مهم سیاست جنایی کیفر زدایی هست که به دنبال اقدامی غیر کیفری درباره عمل بزهکارانه است که اقدامات تأمینی و تربیتی از ابزار مهم سیاست جنایی محسوب می شود. لذا پیشنهاد می شود قانون گذار و دولت به بحث کیفر زدایی اقدامات تأمینی و تربیتی توجه خاصی داشته باشد و در این زمینه قوانین و لوایح لازم را قانون گذاری و ابلاغ نماید. همچنین پیشنهاد می شود به منظور نیل به هدف های اقدامات تأمینی مدت آن نامعین باشد. با توجه به این تفکر که مجرم بیمار اجتماعی فرض می شود و اعمال اقدامات تأمینی برای توقف حالت خطرناک است، بنابراین مقید کردن مدت این اقدامات برای زمان مشخص موجه نیست و با عدم تعیین زمانی به محض از بین رفتن حالت خطرناک مجرم مدت اجرای این تدابیر خاتمه می یابد.

منابع و ماخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابوعامر، محمدزکی؛ (۱۹۸۱. م)، قانون العقوبات و کمال الدین، محمد؛ المسوولیتة الجزائیه.
۳. ارجمند دانش، جعفر (۱۳۸۳)، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، انتشارات تازه‌های طب.
۴. اردبیلی، محمد علی (۱۳۸۵)، تفهیم اتهام یا حق اطلاع از موضوع و دلایل اتهام، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۳
۵. آشوری، محمد (۱۳۸۳)، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، انتشارات چاپ دانش سیاسی، چاپ دوم، تهران
۶. الموسوی الخویی، سیدابوالقاسم (بی تا)، مصباح الاصول، قم: مکتبه الداوری.
۷. بوریکان، ژاک و آن ماری سیمون، (۱۳۸۹)، آیین دادرسی کیفری، ترجمه عباس تدین،
۸. بولک، برنار؛ (۱۳۸۵)، کیفرشناسی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چ ۵، تهران: انتشارات مجد.
۹. جوزیه، ابن قیم، (۱۴۲۳)، اعلام الموقعین، دارالفکر، بیروت، چاپ ششم
۱۰. حرعاملی، محمد بن حسن، (بی تا)، وسایل الشیعه، بیروت: دار احیا التراث العربی.
۱۱. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲)، لغت نامه دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ اول
۱۲. رهامی، محسن؛ (۱۳۹۲)، اقدامات تأمینی و تربیتی، چ ۲، تهران: نشر میزان.
۱۳. صانعی، پرویز (۱۳۷۱)، حقوق جزای عمومی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات گنج دانش.
۱۴. طبرسی، ابوعلی فضل بن الحسن، (۱۹۸۸)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفه، بیروت، جلد سوم
۱۵. طریحی، فخرالدین نجفی (۱۳۳۹) مجمع البحرین، چاپ سنگی، تهران: مکتبه المصطفوی.
۱۶. عوده، عبدالقادر، (۱۴۰۵)، التشریح الجنایی السلامی، داراحیا التراث العربی، بیروت، چاپ دوم.
۱۷. فکور، محمد علی، (۱۳۹۳)، اقدامات تأمینی و تربیتی از منظر فقه امامیه و حنفی و قوانین کیفری ایران و افغانستان، فصلنامه انجمن علمی میزان، سال سوم، شماره ۳
۱۸. قاسمی، ناصر؛ (۱۳۷۴)، اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران، چ ۱، تهران: نشر میزان،
۱۹. کی نیا، مهدی، (۱۳۶۹)، مبانی جرم شناسی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ دوم.

مبانی فقهی اقدامات تأیینی حقوق متهم تحت نظر قبل از رسیدگی / ۲۲۶

---

۲۰. محمودی، نسرين؛ (۱۳۸۵)، اقدامات تأمینی و تربیتی در لبنان، دادرسی، شماره ۵۸، سال دهم، مهر و آبان
۲۱. موسوی اردبیلی، عبدالکریم (۱۴۱۳ ق.) فقه الحدود و التعزیرات، چاپ اول، قم: مکتبه امیرالمومنین
۲۲. نریمانی کناری، یاسر و ابوالحسن شاکری، (۱۳۹۲)، اخذ آخرین دفاع از متهم در حقوق ایران، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره پنجم، شماره دوم، پاییز.

Jurisprudential principles of securing the rights of the accused under pre-trial supervision

mehrangiz karimi⁸

mehdi sheidaeian arae⁹

asghar arabian¹⁰

Abstract

With the increase of crimes and the lack of methods to deal with it, the idea arose that punishment alone is not enough to maintain the security of society and other measures should be found to maintain public order and prevent the commission of crimes, one of which is security measures. This article examines the jurisprudential principles of security measures regarding the rights of the accused under pre-trial investigation. The results show that any security measure should be relevant after the crime and the purpose of such measures should be to prevent the recurrence of the crime. Therefore, the application of security and educational measures in criminal procedure has desirable effects such as: re-socialization of the offender, application of security and educational measures with special conditions, deterrence of security and educational measures, application of security and educational measures and reduction of criminal population, security and educational measures and open Socialize the convict. Now, if these cases take place before the defendant's case is heard, he can show his desired result twice.

Keywords: jurisprudence, security measures, rights of the accused, under supervision, before trial.

---

⁸ Ph.D. student, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Research and Sciences Unit, Islamic Azad University of Tehran, Iran. mhkarimi123@gmail.com

⁹- Assistant Professor, Department of Criminal Justice and Criminology, University of Tehran, Iran. (Corresponding author) m-sheidaeian@ut.ac.ir

¹⁰- Associate Professor, Ph.D. Faculty of Law, Theology and Political Sciences, Science and Research, Tehran, Iran. a.arabian42@gmail.com